

מסמך מלווה לפרויקט גמר

Tell / Tell me / תל

אוריאל ח. כספי

סיוון תשע"ח, יוני 2018

מרצה: מוש קאשי

מנחה: יעל עצמוני

המחלקה לעיצוב קרמי וזכוכית

"בצלאל" – אקדמיה לאמנות ועיצוב, ירושלים

תוכן העניינים

8הקדמה
9אודות הפרויקט
11המרחב הרעיוני
19מרחב ההשראות
22מרחב הטכניקות ומחקר חומרי
32נספחים

הקדמה

הגעתי לאתר ארכיאולוגי. הכניסה מרמזת שמדובר באזור שצריך להיזהר בו. הדרך עקלקלה, עגלגלה. הסלעים הכהים, הגסים מעכבים את מבטי. אמנם הם גולמיים, בזלתיים, אבל הם נראים מסותתים. הם למעשה כיפות כיפות שנוצקו על גבי הקרקע. לא ברור לי מה הם. גושי אדמה? סלעים? אולי מאובנים? במבט מקרוב נגלים לי איבריהם הפנימיים של הסלעים. הם מלאים בחפצים ששנים לא ראיתי כמותם –קסטה, שעון, מצלמה, עיפרון. מיני זיכרונות מהעבר. שאריות, קרעי זיכרונות שהזמן הותיר בהם סימן. הם מעוותים, הרוסים, אסופה של שברים שמותירים זיכרון. בוהקים בלובן על הרקע הסלעי השחור. מי שכח את כל אלה כאן? זה נראה כאילו נפלו למישהו כל החפצים מהתרמיל ונעזבו. צעצועים אבודים, ספרים, חפצים אישיים. מישהו קבר כאן את כל עולמו. הסלעים האלה נמשכים לכל אורך מסעי באתר. כל פעם אני נתקל בחפץ אחר שמזכיר לי את הסיפור שלי.

אני יושב על אחד הסלעים, כל עולמי לרגליי. זה כמו לשבת ולהישען על תיק גב בטבע לאחר הליכה ארוכה. התיק הופך לחלק ממך. בעודי נח מהטיפוס לאתר, נגלה לפני מראה מפעים. עמודים ניצבים, פסלים, מסמנים טריטוריה, מסמנים רגע של שיא. המראה הקולוסאלי, השלם, הקלאסי מתגלם בפסלים אבניים, "סטונהג", מעוררים רעד ויראה. הסידור ההרמוני שלהם נראה כאילו הם תוחמים גן קסום. תחילה אני לא מצליח להבין את המראה שלהם. הם דמות? הם חיה? אולי סתם גוש. בעיניי הם כמו עננים. כל אחד רואה בהם משהו אחר. במבט סוקר ובהתבוננות מתמשכת אני מצליח לברר את הפרטים - אחד העמודים הוא גוף אנושי המאופיין ברכות. האחר מזכיר סילואט של דב. מבט חטוף לנוף ואז אני רואה סילואטים, פסים פסים, כמו מפה. האם אלה סימנים? האם הם היטלי הצל של הניצבים? אני נרגש מכל המראות, אני מתעייף ונח לרגע בצילו של אחד העמודים. המגע נעים, אנושי קמעה.

המנוחה הופכת לתרדמת ארוכה.

זהו רגע של חזרה לעבר, חזרה לקלאסי, חזרה לאישי.

הרגע לגילוי התל שלי.

אודות הפרויקט

המיצב הקרמי "תל" מציג אסופה של אובייקטים קרמים תל מימדים ומוצג לצופה כגן ארכיאולוגי קסום המציג נרטיב מעולמי האישי. מבנה הגן מורכב משלושה אלמנטים שונים הממלאים את החלל ותוחמים את הגן:

1. **תלים** - כיפות חומר המאופיינות כסלעים ואוצרות בתוכן חפצים ואובייקטים שונים. התלים העשויים חומר קרמי גס ומחוספס, ובולטים בכובד משקלם ובנראות הגושנית והשכבתית שלהם, מוצבים בפאתי המיצב, תוחמים את הגן ומקבלים את פניו של הצופה. התלים, המעוצבים כ"באמפים", הם כמו גושי אדמה עמוסים באוצרות ארכיאולוגיה אישית, פרטית, העשויים פורצלן. האוצרות - המתגלים כחפצים אישיים מחיי היום-יום (חלקם נוסטלגיים) וכן כלי קדרות וחתיכות מעבודותי הקודמות, אלה בוהקים בלובן שלהם ובולטים בשבריהם ובדפורמציה, כאילו הזמן הותיר בהם סימן. החפצים מציעים הצצה לעבר, לתולדות הסיפור וההיסטוריה, וכן חיבור אישי של הצופה למיצב.

2. **ניצבים** - האובייקטים המרכזיים במיצב, המוצגים כפסלים ברחבי הגן. מאופיינים בגודלם המונומנטאלי ובפני השטח האבניים שהם מציגים, מבטאים בהצבתם את הנרטיב השזור במיצב הגן. כל ניצב מספר סיפור אחר ויחד הם מביעים קול מיוחד הקורא לצופה להיכנס אל תוך הגן, להתיישב ליד האובייקטים, לחוש אותם ולהתקרב אליהם. הניצבים מאופיינים בארבעה דימויים שונים: דמות אדם (זכר ונקבה), עולם החי ("דב"/"דובי"), הספירלה כביטוי לעולם הרוח והטבע ו"ההיבריד" המציג את הזר ואקסטרני. יחד הם מציגים סיטואציות שונות ומעלים את רעיון העל – המרחב האישי אל מול מרחבים משפחתיים, חברתיים, חיצוניים. חפיפות בין מרחבים/עולמות אלה מתרחשים במיצב באופן תדיר – בין הניצבים לתלים, בין הניצבים השונים לבין עצמם ובין הצופים לניצבים. האינטראקטיביות שנוצרת בין הניצבים לצופים, מדגישה את החפיפה בין הספירות השונות ברחבי הגן.

3. **נגזרות** - אלה אריחי הקיר המשמשים כמקרא מורפולוגי למיצב. האריחים הם קווי המתאר של הניצבים, ומעוצבים בהשראתם. האריחים כמסמני מקום, כנוף טופוגרפי, מהווים רקע לאובייקטים הניצבים כמעין צללים. הנגזרות מאופיינות בצבעוניות משתנה – צד אחד של האריח כסוף ומאפשר מבט רפלקטיבי של הצופה, וצידו האחר מספק מבט להדפסים צבעוניים על רקע רב-גוני. ההצבה הייחודית של הנגזרות מאפשרת נקודות מבט שונות והופכת אותם כקבוצה למעין תבליט / מסך תלת מימדי. ההדפסים לצד ההטבעות מוסיפים מימד אישי לאלמנטים ומקשרים ביניהם.

האלמנטים המובאים לעיל גובשו לידי אסופה אחת היוצרת אווירה צורנית וצבעונית הרמונית וקוסמית. המונומנטאליות של האובייקטים הניצבים המוצבים בגבהים שונים, לצד "הסלעיות" ו"האדמתיות" של התלים המוצבים על רצפת החלל, יוצרים מבט לעבר רשת טופוגרפית בחלל, וברקע תלויות הנגזרות, כעננים או שמא תווים המוצפים ברקיע.

המרחב הרעיוני

פרויקט הגמר שלי מסכם את ארבע שנות לימודי במחלקה לקרמיקה באקדמיה בצלאל, ולמעשה אוצר בתוכו את מכלול הרעיונות, שיטות וטכניקות העבודה אותן למדתי, פיתחתי ובהן התנסיתי במהלך לימודי. הפרויקט, כפי שאני רואה אותו, מהווה המשך ישיר לעשייתי האמנותית, לעבודותי ולנושאים שעסקתי בהם, תוך כדי תהליך ארוך של גיבוש שפה אמנותית אשר עוברת כחוט השני באלמנטים השונים המרכיבים את המיצב "תל".

פרויקט הגמר מהווה עבורי סיכום תהליך ולכן טבעי להמשיך ולעסוק במרחב האישי, בסיפור שלי, בעולמי האישי, בדמותי וזהותי. זוהי הזמנות ייחודית להמשיך התבוננות אל תוך עצמי, "לחפירה אישית", לבדוק את יסודיותי וללמוד על תוכני. לתפיסתי, ה"מרחב אישי" הוא אחת מדרכי ההבעה המקוריות והמחדשות ביותר בעולם האמנות. יצירה העוסקת בדיוקן אישי, בזהות, בתולדותיו של אדם פותחת בפני הצופה צוהר לעולם שהוא כביכול מכיר, אך בו בעת מביאה בפניו רבדים חבויים, נסתרים המעוררים סקרנות, שאלות ותהיות לגבי "חוץ ופנים", "אדם וסביבתו", "רוח וחומר" ועוד.

עבודותי לאורך שנות לימודי במחלקה עסקו בין היתר בזיכרונות ילדות, משמעותו של דיוקן אישי, זהות, האינדיבידואל מול החברה ובהיבטים נוספים הקשורים בעולם האישי והפרטי שלי. כעלם בתחילת דרכו בשדה האמנות השופע והצבעוני, בחרתי בין היתר, להשתמש בקרמיקה כמדיום אקספרסיבי, דרכו אוכל להביע את מחשבותי ותפיסותי וכן להציג נרטיבים שונים. אתיחס תחילה לעבודתי משנת 2015 "Kinder Toy Project" המסמלת עבורי מהלך ראשוני העוסק במרחב האישי. העבודה כללה תריסר כלים בעבודת גלגל המציגים זיכרון ילדות מתוק. ביצת ההפתעה המסורתית של קינדר, עוברת טרנספורמציה לחומר קרמי, מהלך אמנותי העוסק בפרופורציות ומורפולוגיה של הצורה הייחודית. הצורה העגלגלה, הרכה, הצהבהבות הילדותית מעוררים זיכרונות ורגעים אישיים-ילדיים ומדהדים למרחבים תרבותיים אונברסליים. הקשר החזק בין טעם השוקולד לילדות, דיוקן הילד של שוקולד "קינדר" המפורסם על האריזה אל מול הדיוקנאות האישיים שלי כילד, עבדות הילדים בשדות פולי הקקאו, אלה התניעו בי מהלך צורני, צבעוני וגרפי אשר בה לידי ביטוי בעיצובם והצבתם של הכלים. המשך ישיר לעבודה זו משנת 2016, מציג מהלך עיצובי – אמנותי העוסק בפרי הקקאו - פרי אקזוטי וייחודי, תאווה חים של בני המערב. "Kinder Toy Project" 2" הינו בבחינת אינטרפרטציה מקורית שלי לביצת ההפתעה המפורסמת, לממתק השוקולד ולטקס שתיית הקקאו. הצעתי למערכת כלים פונקציונאלית להגשת קינוח, מאפשרת למשתמש ליהנות מהפרי הנחשק, אך בה בעת להתמודד עם ההקשרים החברתיים וההיבטים התרבותיים של תעשיית הקקאו והשוקולד. בעבודה זו שילבתי פורטרט אישי בדמות פני ילד שחור העשוי שוקולד מריר, אשר הציגה סוג של הזדהות וביקורתיות. עבודה

אחרת משנת 2016 היא "Heads Production" - מיצב עוצמתי של למעלה מ-500 ראשים המעוצבים לפי תווי פניי ומציגים התמודדות עם הדימוי "ראש" כמקרה מבחן חברתי, אל מול ההתמודדות אישית עם ה"ראש" שלי על מושגיו ומחשבותיו וכן "הפנים" על הארשת וההבעה. הפרויקט מציע מבט מיוחד לדרך בה הפכתי את הראש שלי למוצר קרמי מתועש, וכן התייחסות לייצור ההמוני של ה"עצמי" ע"י מערכות חברתיות תועלתניות, ושכפול דעותיו של הפרט לסטטוס הרצוי לסביבה.

לצד העיסוק הממושך ב"אישי" וב"עצמי" התערבבה בפיתוח השפה האמנותית שלי הכמיהה לארכיאולוגיה ולקדרות עתיקה. מחד עומדות השלמות והקלאסיקה שהיא מציגה, ומאידך החומריות והמסתורין שהיא מציעה. קשה לעבוד בחומר קרמי מבלי להתייחס לעבר, למה שנעשה לפנינו. המסורת הקרמית עתיקת יומין. מהלכים עיצוביים, אסתטיים ואמנותיים נשענים כולם על אוצרות ארכיאולוגיים מעוררי השראה והערצה. טרם לימודי במחלקה, ובמהלכם עוד יותר, נפרס בפניי עולם גדוש ורחב של עשייה קרמית כמעט ללא גבולות, אשר היא כשלעצמה מציעה מרחב רעיוני מרתק שנשען על היסטוריה, נרטיבים, תרבויות ומקומות. קשה להתעלם מהעבודה שמאחורי כל כד, כל פנכה, כל שבר כלי, עומד אדם-קדר-אמן שיצירתו עודנה מציגה לראווה את חותם ידיו ואצבעותיו ומספרת את סיפורו. עמדות מסוג אלה הובילו אותי להתחקות אחר אלמנטים ארכיאולוגיים מקרמיקה ובראשם כדי מגילות

קומראן. אינני יודע אם הפשטות, הצניעות הצורנית והמינימליזם של הכדים משכו את עיני, או שמא הרצון העז להיאחז בחרס מקומי, היסטורי, לאומי אליו אוכל להרגיש שייך. לא עוד ה"מון ג'ארס" (Moon Jars) המזרחיים, אלא כדי המגילות הנושאים בתוכם אוצרות ספרותיים מרהיבים, מילים, שפה, סיפורים. מכשנלקעתי להרפתקת ייצור כדי המגילות בעבודת גלגל, הבנתי כמה הצורה הזו חזקה, מאורכת, צרה, גבוהה, כמעט אנושית. מכד ארכיאולוגי פשוט השכלתי ליצור הרמוניה קבוצתית המדהדת סיפור אחד. פיתוח הכדים לכדי קבוצה היוצרת מיצב הרמוני, היה עבורי אתגר גדול. הצבעוניות, ההדפס, התבליט את כל אלה רתמתי על מנת ליצור סיפור סביב צורתו הפשוטה והנקייה של הכד. בסופו של המהלך הבנתי שהכד שינה את פניו, הצלחתי להלביש את הכד הארכיאולוגי ולהפוך אותו לחלק מהעולם שלי, שיהפוך לחלק מהאותיות המרכיבות את המילים בסיפור שלי. הבנתי שהכד הוא התחלה של דמות אדם, הוא המפתח לכל הצורות האחרות, ולמעשה ממנו אני יכול לפתח צורות הקשורות לעולם היצירה שלי.

הנציבים

כמהלך הממשיך את העיסוק האישי שלי בכד על צורתיו ומאפייניו, התחלתי בפיתוח האובייקטים המרכזיים בפרויקט הגמר. הכדים הנציבים הממלאים את החלל בנוכחותם הקולוסאלית, נשענים כולם על כדי המגילות כנקודות מוצא. כפי שהזכרתי לעיל, כדי המגילות הם בעלי מאפיינים אנושיים וגופניים, וכחלק מהעיסוק ב"מרחב האישי" ובדיוקן עצמי, מצאתי

שהללו מהווים תחליף ו/או סימונים לאנשים שממלאים את המרחב הזה. כאמן אינדיבידואל המרוכז לילות כימים בעבודתו וכקדר העוסק במלאכתו התובענית, המרקם האנושי פעמים רבות מתרחק ונעלם מחייו האישיים. הטבעת המשפחתית, החברתית, נדמה כאילו מתפזרת ומתמוססת אל מול העשייה האמנותית ההופכת למרכז חייו של האמן וזו המכתיבה את סדר יומו. סיטואציות מעין אלה, בהן האמן שקוע בעשייתו, מתכנס לתוך עצמו ומסתתר בתוך ספירה אישית שלו – ריתקו אותי כבר מהיותי ילד. הבריחה מתוך הסצנה המשפחתית והחברתית, סוג של אסקפיזם, היא אחת ההשלכות המרכזיות של העיסוק באמנות והיא מעניינת ומסקרנת לא פחות מאשר התוצר הסופי. אחת ממשאלות הלב שלי הייתה שההיסחפות לעולמות פנימיים, הבריחה לספירות אחרות, תבואנה לידי ביטוי במיצב הקרמי שאציג. מהו התחליף לאותו חוסר של סביבה אנושית ולחסך החברתי אותו אני חווה כיוצר? איך מסמנים את האנושיות המתקיימת ב"דומם" כביכול? איך הופכים את הכד לאנושי?

שאלות מסוג אלה הובילו אותי לכדי מהלך מורפולוגי –רעיוני שעיקרו "האנשת" הכדים המסורתיים והפיכתם לסמלים ולמוטיבים רעיוניים הקשורים לעולם האישי שלי. כשניגשת למלאכת העיצוב, רציתי שדמות האדם, הן הגברית והן הנשית, יהוו חלק משמעותי במיצב. שתי הדמויות הן מבחינתי כמעין "איקונות" לגברים והנשים המופיעים בעולם שלי ומרכיבים את הזהות שלי. בראשם – אבא ואמא שלי, סבא וסבתא שלי, אחותי ובני משפחה קרובים וחברים – אלה מצויים יחדיו בטבעת העוטפת את הספירה האישית שלי כאינדיבידואל. ה"איקונות" שעיצבתי, יוצרות יחד בהצבתן מעין סיטואציות מחיי היום יום, מחיי המשפחה, כמו ניצבים בסט של סרט או על במה הצגה. בזמן קריאת טקסטים בנושא "The Vessel as a Human Body" מצאתי שדמויות הכד-אדם מרפררות לכדי-אדם ולא רונות אנתרופואידים

מתקופת הפרה היסטוריה והעת העתיקה. הגולמיות הצורנית, האמורפיות, הרכות והגופניות המרומזת יוצרים כד-פסל-אדם גנרי, עלום-אלום.

ייצוג רעיוני נוסף של האובייקטים הניצבים משתקף בדמות הדובי. "הדובי", כסמל לילדות לרוך, מהווה חלק בלתי נפרד ממערכת האלמנטים הכוללת של המיצב. "הדובי" מיצג את עולם החי, את הטבע, אך בה בעת הוא סמל של "עולם הילדים", כמו מן צעצוע בלב הסיטואציה שהמיצב יוצר. "הדובי" הוא האובייקט שאני קשור אליו ביותר, ולתפיסתי הוא מייצג את "האני" בלב הכלל. האם "הדובי" הוא למעשה ה"Teddy Bear" המסורתי הסמוך למיטתי ("הדב פדינגטון")? אולי "הדובי" הוא סמל לתמימות ילדית, לביטחון אישי, לחבר קרוב שאף פעם לא מפנה גב ולא משתנה?²¹

ייצוג אחר במערכת הניצבים הוא האובייקט הספירלי שלשיטתי מייצג את המימד הרוחני במיצב. הספירלה היא תמיד בתנועה, היא מתניעה את המיצב ומוסיפה מימד אקטיבי בעוד ששאר האובייקטים כאילו קפואים. הספירלה כסמל של הרוח, הטבע והאלוהות, ומובאת כאן בצורתה התלת-מימדית, היא אלמנט קדום שמקורו בטבע. את התנועה המיוחדת של הספירלה אפשר לראות בגופים חיים כמו קונניות, קרניים של חיות; בעולם הצומח;

¹ <https://www.haaretz.co.il/premium-1.4232612>, פרווה בשר ודם: סיפורו של הדובי הכי אנושי שיש.

עיתון "הארץ", יולי 2017

² <https://www.bbc.com/news/magazine-21265701>, A Point of View: The grown-ups with teddy bears

BBC News, פברואר 2013

במטאורולוגיה ובגרמי השמיים (הגלקסיה); ובעשורים האחרונים גם בגוף האדם (DNA). נראה שהדימוי של הספירלה היווה השראה לבעלי מלאכה ולאמנים רבים – החל ביצירותיהם של הקדרים היוונים וכלה בעבודתו של רוברט סמית'סון (Smithson) "Spiral Jetty". ההתחקות אחר האורנמנט "האלוהי" הזה, נעוצה עמוק בתכונה האינסופית שלו, בתנועה המתמדת ובמימד הרוחני שלו.

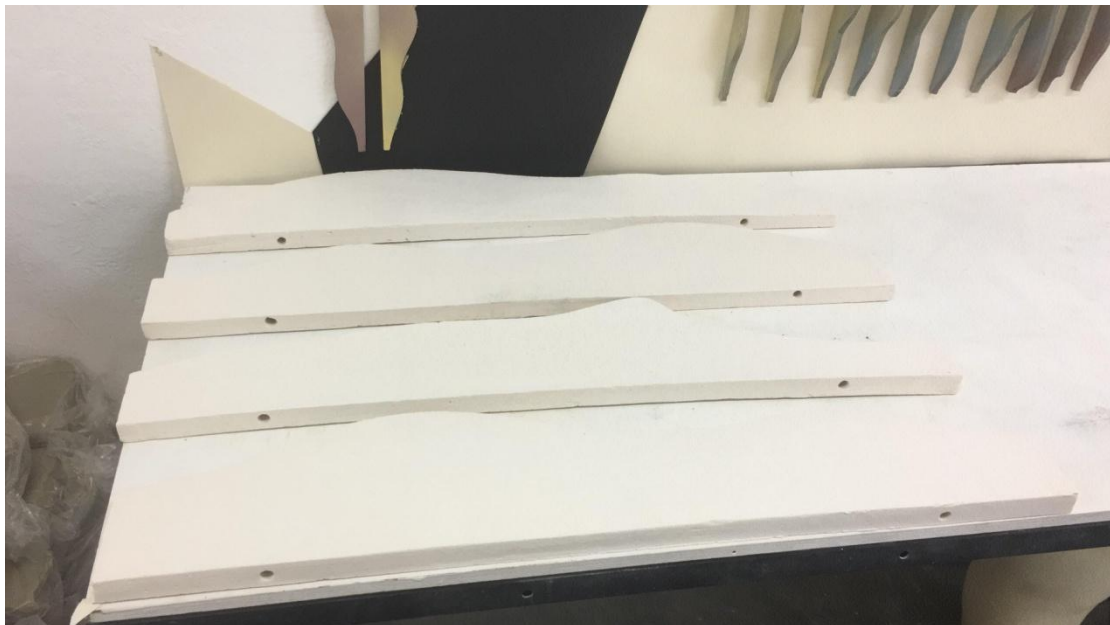
לאחר ביסק

ההיברידיים, הם קבוצה נוספת של האובייקטים הניצבים והם ייצור כלאיים של האובייקטים האחרים. הצירופים שהפעולה ההיברידית יוצרת מרתקים בפני עצמם, ולמעשה משלבים באובייקט אחד אלמנטים שונים לכדי גוף הרמוני או מוקצן. ההיבריד הוא הכלאה שאני יוצר ולמעשה אני בורא צורות המדמות יצורים לא מוגדרים, אמורפיים. היצורים הללו משויכים לספירה חיצונית שאינה שייכת למעגל הקרוב אליי, אלא מייצגת את הזרות, הניכור של המעגל החיצון בה אני פוגש לעיתים. היעדר ההגדרה והאבסטרקט מציעים מימד רעיוני נוסף לפרויקט שעיקר תפקידו לתאר את העולם החיצוני, הלא מוכר, הלא ידוע, המסתורי.

הנגזרות:

אלמנט נוסף במיצב "תל" הם אריחי הקיר-"הנגזרות". האריחים מהווים כמקרא לאובייקטים הניצבים ומעוצבים כקווי מתאר בחלל. הרעיון ליצור מקרא מורפולוגי בצורה גרפית-דו מימדית נשען על טבלאות המקרא מעולם הארכיאולוגיה, וכן על מפות הטופוגרפיה מעולם הקרטוגרפיה והמפות. כחלק מהמימד הארכיאולוגי שהפרויקט מציג, רציתי להשאל פרקטיקות מעולם הארכיאולוגיה והקרטוגרפיה ולשלבן בדרך עיצובית ושונה במיצב. קווי המתאר הבולטים, הכניסות והיציאות של הצורה, הקימורים והקווים המתקלים הזכירו לי סימוני שטח, סימוני קרקע, סימונים מוסכמים שתפקידם לספק מידע בקצרה ובתמציתיות.

השפה החזותית שיצרתי אף לוקחת השראה מהגזרות בעולם האופנה והחייטות – הדרך בה הופכות גזרות של בד לכדי בגד תלת מימדי. אריחי ה"נגזרות" הם תולדה של דרך העבודה בה נוצרו האובייקטים הניצבים – מצלע עץ דו מימדית לכדי אובייקט קרמי תל מימדי. הצלעות המרכיבות את האובייקטים משמשות כאותיות/פונטים/תווים במיזב. האריחים המעוצבים על פי צורתן, מוצגים ברקע ומתעדים את שיטת העבודה, ולצד הערך הרעיוני-ויזואלי שהם מביאים, מתווסף אליו גם הערך המחקרי-טכני. הזיגוג המבריק מראה מציע גם אלמנט רפלקטיבי – הצופה מביט ורואה בבואה של עצמו. מצידו השני של האריח נראים הדפסים של הפנים שלי כילד. הדיכוטומיה בין הצד המבריק לצד המט של האריח, הרפלקטיביות של פני הצופה אל מול ההדפסים שלי מדגישים את החפיפות הנוצרות בין הספירות השונות – הספירה האישית שלי אל מול הספירות החיצוניות. זאת ועוד, אריחים אחדים מוטבעים באובייקטים נבחרים המסמלים את העולם שלי ותלויים כנגזרות בחלל.

תלים:

תילי החומר האישיים, השואבים השראה מה"תל" הארכיאולוגי על מאפייניו השונים. תלי האדמה, מעוצבים כ"במאפים" (Bumps), כיפות חומר, גולמיות, סלעיות, שאוצרות בתוכן אובייקטים לבנים המתגלים כחפצים אישיים העשויים פורצלן. הבאמפר עצמו, בצורתו ובמאפייניו השכבתיים, עשוי כגוש אדמה בו טמונים חפציי האישיים, שנקברו, אפשר שנשכחו, כמו נראה היה שנקלעו זה עתה למפולת געשית והפכו לפריטי ארכיאולוגיה מפומפיי החרבה. ה"באמפים" כמסמני טריטוריה והחפצים בתוכם מסמנים זהות, מייצרים אימפקט נוסף לצופה שנתקל בהם. הצופה צריך לעבור ביניהן ולהיתקל בהם ברגליו על מנת להגיע לעיקר המיזב. וכאן נכנס המימד הרעיוני, הצופה שזה עתה הגיע למיזב, מתבונן

בחפצים אישיים מעולמי האישי, לא ברור לו מאין הגיעו חפצים אלה ומה המשפעות שלהם – מטוס, מזוודה, קסטה, כד שבור, ראש, עפרונות, חתול, חייל צעצוע – אלה ואחרים מסמלים שברי ילדות, תחביבים, עבודות קודמות – מעין אסופה של אובייקטים השייכים לעולם שלי. דרך ההצבה של החפצים הטמונים בתוך ה"תלים", מרמזת על חזרה לעבר, להיסטוריה, לפרה-היסטוריה. המימד הנוסטלגי שהם מציעים, לצד המימד האישי, מתגלים בתוך גוש חומרי, מחוספס, סדוק וכהה שהזמן הותיר בו סימן.

הניצבים, הנגזרות והתלים במודל של המיצב

מרחב ההשראות

השראות מעולם הארכיאולוגיה והטבע

התל הארכיאולוגי – ה"תל" הארכיאולוגי של המזרח התיכון כמטפורה לפרויקט. הר של שרידים שנוצר ע"י התיישבויות קדומות, שכבות של תרבויות, שכבות של ציוויליזציות. למרות התפיסה הנהוגה והמסורתית שתל הוא אתר ארכיאולוגי ששכבותיו סדורות ומופרדות, מדקדוק בפרטים ומשיחה שקיימתי עם ארכיאולוג מאוניברסיטת חיפה, הבנתי ששכבות התל אין מופרדות לחלוטין - שכבה חודרת לשכבה, תרבות אחת קורסת לתרבות אחרת. החפירות של התלים מהוות השראה אדירה "לחפור" לתוך עצמי ולצאת למסע לכינון ה"תל" האישי שלי.

תל שקמונה, חיפה

כדי המגילות – הצורה הגבוהה, הצרה של כד זה מאפשרת את אחסונה של מגילה מגולגלת. כדים מסוג אלה העשויים אדמית (Earthenware), היו בשימוש היהודים הקדמונים לאחסון גלילי פפירוס, קלף ונחושת. המפורסמים שבהם הם כדי מגילות ים המלח שהתגלו בשנות החמישים של המאה הקודמת ומתוארכים למאה הראשונה לספירה.

השראות מעולם הקרמיקה והאמנות

שמאי גיבש (Shamai Sam Gibsh) – אמן קרמיקה מוביל היוצר בארצות הברית ובישראל, מומחה לטרה סיגילטה ולשריפות מיוחדת. עבודותיו הן ביטוי אסתטי, מינמליסטי וייחודי לגוף האדם, טופוגרפיה ונופים, טבע וזיכרונות אישיים.

כריס גאסטין (Chris Gustin) – מחשובי אמני הקרמיקה בארצות הברית, מומחה לשריפות עצים. יצירותיו בגלגל ובפיסול ידני עוסקות בגוף האדם ומאופיינות בצורניות אמורפית ורכה.

ג'ון קאנקו (Jun Kaneko) – אצל אמן הקרמיקה היפני-אמריקאי הגודל כן קובע! אמן קרמיקה יחיד מסוגו בעולם, המחבר צבע, קו וצורה לכדי פסלי קרמיקה גדולי מימדים. המיצבים שלו מציגים קול צבעוני ומהפנט, נועז ולא שגרתי.

ג'ון נישידה (Jun Nishida) – אמן קרמיקה צעיר מיפן, שמצא את מותו בהתפוצצות תנור. עבודותיו המרתקות, הן תוצר של מחקר חומרי מעורר השראה, הנוגע בגבולות החומר הקרמיקה והמטמורפזה של החומר.

קלאודי קאזנובס (Claudi Casanovas) – אמן הקרמיקה והפסל הספרדי המפורסם היוצר אובייקטים קרמים מאדמה וחומר המאופיינים בחספוס וגולמיות. קאזנובס יוצר אלמנטים סלעיים טבעיים בדרך מלאכותית, כביטוי אסתטי ורעיוני לאהבתו לטבע וליופיו.

קן מצזוקי (Ken Matsuzaki) – קדר יפני הפועל ביפן ובארצות הברית. כליו וכדיו מאופיינים בטבעיות וגולמיות, ועטופים בזיגוגי אפר מרהיבים הנשענים על מסורות עתיקות.

טום קולמן (Tom Coleman) – קדר אמריקאי מפורסם, אשף הפורצלן והזיגוגים לשריפות חיזור.

אנטוני גרומלי (Antony Gromley) – מחשובי הפסלים בבריטניה המתחקה אחר גוף האדם כבר כמעט ארבעה עשורים. המיצבים של פסליו מעוררים שאלות פילוסופיות על מקומו של האדם במרחב, נפש האדם, האדם מול הטבע ועוד.

מארק רות'קו (Mark Rothko) – אמן הצבע המפורסם, שמשך מיליוני אנשים לבוא ולבהות במשטחי הצבע העמוקים שצייר. רות'קו, באישיותו המעניינת והעצובה, העלה על הקנוס רבדים מתוככי נפשו וביטא אותם בשדות צבעוניים מלאי אווירה.

"אני מצייר בדים גדולי מימדים. אני מודע לכך שהפונקציה של תמונות גדולות היא פונקציה מאוד גרנדיוזית ופומפוזית. הסיבה שאני מצייר בדים גדולים - ואני חושב שזה תופס לגבי ציירים אחרים שאני מכיר - זה בדיוק משום שאני רוצה להיות אנושי מאוד ואינטימי מאוד."

לצייר תמונה קטנה פירושו למקם את עצמך מחוץ להתנסות שלך... אתה מצייר תמונה גדולה, אתה נמצא בתוכה".³

Mark Rothko. Red Orange, Orange on Red. 1961.

³ דבריו של מארק רות'קו המובאים במאמר "מארק רות'קו: חשיכה נוראית", מאיר אגסי: הכד מטנסי.

מרחב הטכניקות ומחקר חומרי

פרויקט הגמר שלי מביא לידי ביטוי את מכלול הטכניקות והאפשרויות בגבולות החומר הקרמי שברשותי. במהלך לימודי במחלקה לקרמיקה, נחשפתי לאין ספור שיטות עבודה, חומרים, שריפות וחיפויים אשר החדירו בי את האהבה הבלתי מתפשרת לחומר הקרמי על מאפייניו השונים. חשיפה לעבודות וליצירה קרמית מרחבי העולם הובילו אותי להבנה החומרית שכל פרויקט יצירתי מחובתנו לחדש ו/או לבחון היבטים שונים בגבולות החומר. כאמן צעיר הפועל בשדה האמנות המאתגר והתחרותי, אני מרגיש חובה לבוא ולבדוק מדי יום את הגבולות, להבין כיצד ואיך לפרוץ אותן ולהתנסות בשיטות ובחומרים חדשים ולא מוכרים.

המחקר החומרי ומרחב הטכניקות בפרויקט שלי מהווה נדבך משמעותי ומהותי, ולמעשה משמש כבסיס למיצב כולו. מאחורי כל בחירה של אובייקט, צורה וצבע נדרשת מחשבה יצירתית ומחקרית, לפעמים אף מחוץ לקופסא. הבחירה בחומרים הנכונים, בתהליכי עבודה מסוימים ובטכניקות מיוחדות היא חלק בלתי נפרד מהמרחב הרעיוני העוטף את המיצב ומעצים אותו. בפרק זה אתייחס למגוון החומרים, הטכניקות והשיטות הכוללים בפרויקט, ארחיב אודותם ועל מקורותיהם ואסביר את היתרונות (ואולי גם החסרונות) שלהם. לשם כך יצרתי מילון מונחים ומושגים שמבאר את אותן הטכניקות והחומרים.

אנגוב – חיפוי צבעוני המבוסס על חרסית, מט ויבש. לרוב מיושם לפני שריפת ביסק. בפרויקט השתמשתי באנגוב SE – Sinter Engobe, אנגוב שפותח במרכז האירופאי לקרמיקה (EKWC) ומאפשר יישום לאחר ביסק. האנגוב בעל איכויות קטיפתיות יוצאות דופן וניתן לגוון את צבעו באמצעות צובענים שונים. בפרויקט אני משתמש באנגוב על גבי האריחים וכחיפוי צבעוני למספר אובייקטים ניצבים. האנגוב מרכז את הצורה ומעניק לה איכויות טקסטוראליות וצבעוניות ייחודיות.

בניית יד – משיטות העבודה בחומר הקדומות והבסיסיות ביותר בעולם הקרמיקה. באמצעות חוליות (Coils) ולחיצות (Pinching) ניתן ליצור נפחים ואלמנטים בחומר. בניית היד מלווה את הפרויקט בשלבים מסוימים ובעיקר בעבודה על האובייקטים הניצבים. באמצעות בניית יד, הצלחתי לעצב ולהשלים את חלקם העליון של הנפחים, לכדי פסל סגור ונפחי.

ג'אר אל א קורד (Jarre a-la-corde) – טכניקה צרפתית מסורתית בקדרות לבנייה מהירה ומתועשת של נפחים גדולים מחומר ובעיקר בתחום כדי גינות ועציצים. אחד הקדרים המפורסמים והיחידים שהשתמש בטכניקה זו שמו ז'ילברט סרה (Gilbert Serre), שהלך לעולמו לפני כשנה בדרום צרפת. סביב קונסטרוקציית עץ המעוצבת לצורה הרצויה, מלפפים חבל סביב סביב עד לכיסוי מוחלט וצפוף של הקונסטרוקציה. לאחר השלמת הליפוף,

מצמידים את הקונסטרוקציה לתחתית חומר קשה כעור (Leather Hard) המהווה את הבסיס לכד. אט אט מצמידים חתיכות שטוחות ואחידות של חומר על פני השטח של החבל עד למעטפת מושלמת של הצורה. לאחר לילה והחומר כבר קשה כעור, אפשר להוציא את קונסטרוקציית העץ המתפרקת דרך הפתח העליון ולאחר מכן לשלוף את החבל. מסיימים את הצורה בבניית יד. טכניקה זו שימשה אותי לבניית כל הניצבים במהירות וביעילות. את קונסטרוקציות העץ עיצבתי במחשב לצורה הרצויה ולאחר מכן חתכתי את הצלעות בלייזר.

הדפס – טכניקה מוכרת ומקובלת לקבלת אלמנטים גראפיים על פני שטח קרמים. במסגרת פרויקט הגמר השתמשתי בטכניקת הדפס פשוטה יחסית של ריסוס אנגוב דרך שבלונות שהכנתי בחיתוך לייזר. ההדפס של הפרצופים על גבי האריחים מוסיף נדבך צבעוני ורעיוני נוסף לנגזרות.

הכספה (Silver Plating) – תגובה כימית היוצרת משטחים מוכספים עד לכדי קבלת אפקט מראה. בעזרת חנקת הכסף (Silver Nitrate) וחומרים פעילים נוצרת פטינה מוכספת על גבי פני הזיגוג. ההליך המהיר שאינו דורש כל שריפה, מאפשר כיסוי נרחב במהירות ובעלות כספית נמוכה יחסית. בעזרת ד"ר רחלי וקשלק מהמכון לכימיה באוניברסיטה העברית, הצלחתי להכסיף את פני השטח המזוגגים של האריחים עד לקבלת אפקט מראה עם איכויות רפלקטיביות.

זיגוג – חיפוי זכוכיתי המצפה את החומר הקרמי. הזיגוג מורכב מתערובת של מתיכים, חרסיות, חומרי מילוי, אוטמים וצבענים. תכונות הזיגוג נקבעות על ידי מרכיביו, סוג השריפה והטמפרטורה. הזיגוג מגן על החומר הקרמי ויוצר פני שטח צבעוניים מגוונים – מבריק, מט, חצי מט, טקסטורות שונות, מתכתיות ועוד. את הזיגוג ניתן ליישם על הכלי בטבילה, בהברשה, בשפיכה ובריסוס. בפרויקט אני מרסס זיגוגים לטמפרטורה גבוהה (1220-1300 מעלות).

ריסוס גלזורה

זיגוג אפר (Ash Glaze) – זיגוג מסורתי ועתיק יומין שמקורו מארצות המזרח הרחוק. בסין, קוריאה ויפן נהוג לשרוף בתנורים שהבעירה בהם היא בעצים. האפר המתקבל בזמן השריפה מתפזר ברחבי התנור, מתיישב על הכלים וניתך. הזיגוג המתקבל מאופיין בגוון ירקרק ובנזילות. שיטה נוספת לחיפוי הכלים באפר, היא הכנת זיגוגים שהמרכיב העיקרי בהם הוא אפר של עצים, קש או עלי אורז. ישנו מגוון רחב של זיגוגי אפר שנותנים אפקטים שונים וגימור אחר, זה תלוי בסוג האפר, הכמות היחסית שלו בזיגוג וכן במרכיבי הזיגוג האחרים. ישנם גם זיגוגים העשויים לחקות זיגוגי אפר ללא אפר בתוכם (Phil Rogers). בפרויקט השתמשתי בזיגוגי אפר בניצבים ובבאמפים.

מימין: זיגוג אפר, משמאל: טסטים לזיגוגים

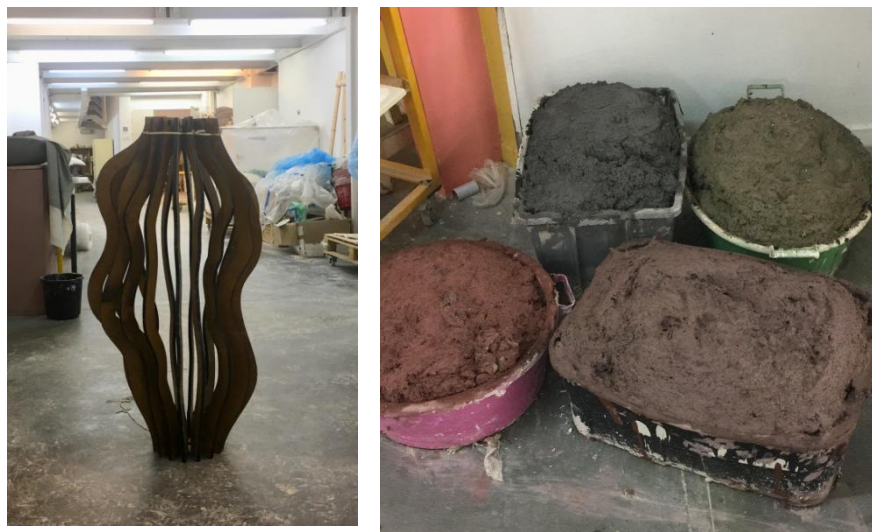
זיגוגי סלדון (Celadon) – זיגוג מסורתי מהמזרח הרחוק. זיגוגי הסלדון מבוססים על חרסית וחומרים מתיכים העשירים בברזל. תחמוצת הברזל המצויה בחומרי הזיגוג מאפשר קבלת מגוון רחב של צבעים: גוני חום, צהוב, ירוק, טורקיז, תכלת וכחול. בשריפת אוקסידציה ובשריפת רדוקציה זיגוגי הסלדון מגיבים אחרת ומקבלים צבעוניות אופיינית לשריפה. בפרויקט השתמשתי בזיגוגי סלדון לניצבים ולבאמפים בגוונים תכלכלים, מבריק ומט.

זיגוגי שינו (Shino) – זיגוג מסורתי המבוסס בעיקרו על חרסיות. מגוון זיגוגי השינו עצום, ולכל סוג איכויות צבעוניות וגימור שונה. זיגוגי השינו מתקבלים בשריפת רדוקציה ומאופיינים בגוונים של כתום, ורוד, לבן וחום. במאה הקודמת, פותח בארצות הברית זיגוג שינו ייחודי הקרוי "Carbon-Trap Shino", זיגוג זה לוכד את הפחמן במהלך השריפה, תהליך היוצר אפקט של פיחום על הכלים. בפרויקט השתמשתי במגוון של זיגוגי שינו הן באוקסידציה והן ברדוקציה.

חומר קרמי – זהו החומר היחיד שהשתמשתי לכל האובייקטים המוצגים במציב (למעט אמצעי הצבה ותליה). חומר קרמי הוא למעשה תערובת של חרסיות ומתיכים היוצרים יחד חומר שניתן לעצבו ולהקשיחו באמצעות שריפה בתנור. ישנם סוגים רבים של חומר קרמי, בפרויקט השתמשתי בחומרים הבאים:

1. **אבנית** (Stoneware) – זהו חומר פלסטי המיועד לטמפרטורה גבוהה (1180-1320 מעלות). בפרויקט השתמשתי בסטונוואר במגוון צבעים (כשני טון חומר ליצירת האובייקטים הניצבים, הנגזרות והתלים).

2. אדמית (Earthenware) – חומר פלסטי המיועד לטמפרטורה נמוכה (900-1150 מעלות). בפרויקט השתמשתי בטרהקוטה (אדמית אדומה) ביציקת וביצירת חלק מהאובייקטים הקבורים בתלים. מכיוון שאדמית מיועדת לטמפ' נמוכה, בשריפה לטמפ' גבוהה האובייקט מתעוות ואף ניתך לכדי זיגוג, מהלך המציג איכויות מסוימות.
3. פורצלן (Porcelain) - חומר קרמי לבן המיועד לטמפרטורות גבוהות (1250-1400 מעלות). הפורצלן הוא אחד החומרים המיוחדים ויקרי הערך בעולם החומרים הקרמים, והוא מאופיין בלובן, בשקיפות ובדחיסות. בפרויקט השמשתי בפורצלן בעיקר באובייקטים הטמונים בתוך התלים, הן בעבודת גלגל והן ביציקות.
4. פאריין סליפ (Parian Slip) – רצפט אירופאי ייחודי ויקר של פורצלן בעל פני שטח המזדגגים מעצמם. פאריין סליפ מאופיין בלובן, ברכות ובברק חצי מט ממש כמו שיש, ולכן הוא קרוי על שם האי היווני (Paros) ממנו נהגו לחצוב את השיש לפסלים בעת העתיקה. פאריין סליפ שימש במשך שנים ליציקת פיגוריות קטנות בבתי מלאכה באירופה ומכאן ההשראה ליציקת הצעצועים והאובייקטים הטמונים בתלים.

משמאל: סוגים שונים של חומר קרמי. מימין: חיתוך לייזר של קונסטרוקציה לניצבים

חיתוך לייזר – שיטת עבודה ממוחשבת לחיתוך אלמנטים לפי שרטוט ממוחשב. קרן הלייזר צורבת את משטח החומר בעוצמה רבה וחותכת את האלמנט הרצוי בחומר. באמצעות חיתוך בלייזר יצרתי את צלעות הקונסטרוקציות המרכיבות את הנפחים של היצבים.

ייבוש – אחד השלבים החשובים במהלך יצירת אובייקט קרמי הוא ייבוש לפני השריפה. במהלך הייבוש, מרבית המים המצויים בחומר מתאדים, משקלו פוחת, האובייקט מתכווץ

והוא הופך קשה יותר. אורך הייבוש תלוי בגודל העבודה, עובי הדופן וסוג החומר. ייבוש מבוקר, נכון ומיטבי ימנע סדקים במהלך השריפה. את האובייקטים הניצבים ייבשתי בין שבועיים לשלושה שבועות וכן ייבוש נוסף בתחילתה של שריפת הביסק. את הבאמפים ייבשתי במשך שבועיים ומכיוון שהם מלאים, ייבשתי אותם עוד יומיים בתנור לפני שריפת הביסק. האריחים התייבשו במשך שלושה שבועות תחת שתי פלטות של גבס על מנת שלא יתעוותו.

יציקת חומר – אחת הטכניקות ליצירת אובייקטים מקרמיקה היא יציקת חומר קרמי נוזלי לתבנית גבס. הגבס סופח את הנוזלים מהחומר וכך נוצר עובי הדופן של האובייקט. לאחר המתנה קצרה ניתן לחלץ את האובייקט מהתבנית, לייבש ולשרוף. מכיוון שהטכניקה מהירה ומאפשרת שיכפול ותיעוש של המוצר הקרמי, השתמשתי בטכניקה זו ליצירת מרבית האובייקטים הטמונים בתלים.

לסטר (Lusterware) – בוהק בעברית. לסטר הם כלי קדרות בעלי פני שטח מתכתיים. פני השטח עשויים להיראות כמו כסף, זהב או נחושת, או כמו אם הפנינה (mother of pearl) או צבעוניות מטאלית מתחלפת. למעשה פני השטח והצבעוניות תלויים באשליה אופטית שנוצרת בעת שקרני האור פוגעים בפני השטח של הציפוי המתכתי. בעקבות מחקר שערכתי בנושא לסטרים, השתמשתי בידע שצברתי ובשיטות חיפוי ייחודיות בלסטר.

לחיצה לתוך תבנית – טכניקה מהירה וקלה ליצירת אובייקט קרמי. לחיצה של חומר פלסטי לתבנית גבס רצויה, מאפשרת העתקה של הצורה והפרטים בתבנית. באמצעות טכניקה זו יצרתי את הבאמפים ואת האריחים.

לחיצת חומר פלסטי למסגרות של האריחים

מודל – הכנת מודלים היא חלק בלתי נפרד מהעשייה האמנותית בכללה ובקרמיקה בפרט. כל יצירה המלוות במחשבה מצריכה בניית מודל. המודל ממחיש איך ייראו האובייקטים (צורה וצבע), אפשר בקנה מידה קטן, ומאפשר התנסות ראשונה בשיטות היצירה הרצויות. בעזרת

המודלים אנחנו למדים על הפרופורציות הרצויות, הצורניות והצבעוניות. יצירה בקרמיקה מצריכה סטטים לפני הביצוע הסופי, לכן יש חשיבות עליונה למודל. במהלך הפיתוח של הפרויקט, יצרתי מודלים מוקטנים של כל האלמנטים המרכיבים אותו, ואף יצרתי דגם הממחיש את המיצב כולו. את המודלים של הניצבים יצרתי בשיטת ג'אר-א-לה-קורד אבל ברנה מידה 1:4. את הקונסטרוקציה חתכתי מקרטון מחוזק והשתמשתי בחבל דק המתאים לפרופורציה. הדגמים שיצרתי אפשרו לי לבחון לראשונה את הצורות לפני שאני משקיע בחיתוך הקונסטרוקציות הגדולות. גם את הבאמפים בדקתי בקנה מידה קטנה, כשיצקתי אותם לקעריות קטנות ושרפתי אותם בתנור גז כדי לבדוק את הצבעוניות המתקבלת לאחר השריפה. את המראה וההצבה של הנגזרות בחנתי באמצעות רצעות קרטון שחתכתי וצבעתי בצבע אקריליק.

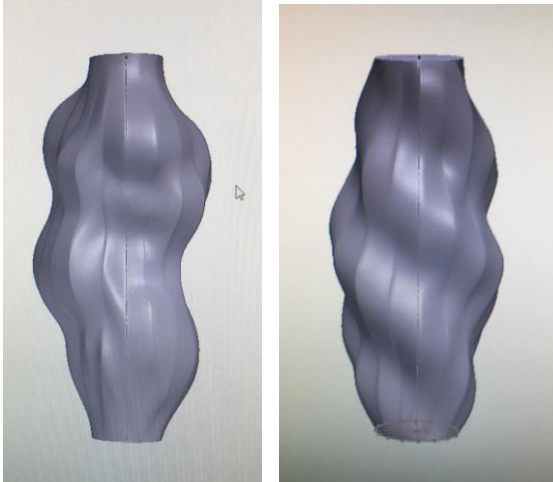

מידול תל מימדי – לאחר עיצוב או סריקה של המוצר בתוכנת מחשב בתלת מימד, ניתן להדפיס אותו במדפסת תלת מימד ולקבל מודל. טכניקה זו מאפשרת קבלת מודל – אב טיפוס מדויק ומפורט, אשר ממנו אפשר ליצור תבניות ולצקת חומר קרמי. בדרך זו של סריקה תלת מימדית והדפסה יצרתי חלק מהאובייקטים הטמונים בבאמפים.

עבודת גלגל – אחת משיטות העבודה המקובלות והמסורתיות לעבודה בחומר פלסטי. על גלגל האבניים, תוך כדי סיבוב, יוצרים צורות ונפחים סימטריים. באמצעות עבודה על הגלגל יצרתי את כלי הקדרות הטמונים בבאמפים וכן חלק מהאלמנטים המרכיבים את הניצבים.

עיצוב בתוכנת אוטוקאד – כיום ניתן לתכנן, לשרטט ולעצב כל אובייקט בתוכנת מחשב ייחודית. על צירים X, Y, Z ניתן לשרטט אובייקטים וליצור נפחים תלת מימדים. העיצוב

במחשב מאפשר תכנון מדויק ומהיר וניתן אף ליצור אילוסטרציות. באמצעות תוכנת אוטוקאד עיצבתי את הקונסטרוקציות של האובייקטים הניצבים.

פרלייט – זהו חומר סיליקטי המופק משארי התפרצות געשית. בחימום מבוקר לטמפ' גבוהה מתקבל חומר סטרילי וקל משקל. בפרוייקט השתמשתי בשני סוגים של פרלייט – דק ועבה, אותם ערבבתי לתוך החומר הקרמי שממנו יצרתי את האריחים ואת הבאמפים. השימוש בפרלייט נגדיל את הנפח של החומר, מקליל אותו והופך אותו לפורוזי. אי לכך, אובייקטים מלאים ולא חלולים, כמו הבאמפים, שורדים את השריפה ולא מתפוצצים.

תבניות גבס – בעזרת גבס ניתן להעתיק אובייקטים שונים וליצור תבנית שלהם. כדי להעתיק ולשכפל את האובייקטים הטמונים בבאמפים הכנתי למעלה מ-30 תבניות גבס אשר בהן יצקתי חומר קרמי.

שריפה – שריפת החומר הקרמי הוא מהלך מטמורפוזי וחד כיווני, אשר הופך את ה"בוץ" לחרס קשיח ואטום לנוזלים. בעזרת בעירה של גז, שמן, עצים או בעזרת חימום באנרגיית חשמל מגיעים לטמפרטורת השיא הרצויה. במהלך הפרוייקט עבדתי עם שלוש סוגי שריפות:

1. שריפת ביסק – שריפה ראשונה לטמפרטורה נמוכה של 900-1000 מעלות, במהלך המים המצויים בחומר מתאדים לגמרי, המים הכימיים יוצאים, חומרים אורגניים נשרפים והחומר הופך קשיח דיו אך עדין פורוזי, וזהו מצב אידיאלי לזיגוג.
2. שריפת אוקסידציה- מצב אטמוספרי במהלך השריפה בו מצוי חמצן בכמות יתרה מזו שהבעירה דורשת. בהתאם לכך, שריפה בתנור חשמלי היא חמצנית לחלוטין, מכיוון שאין בעירה אלא חימום באנרגיית חשמל.
3. שריפת רדוקציה – מצב אטמוספרי במהלך השריפה בו יש חוסר בחמצן בזמן הבעירה. שריפה באטמוספירה זו אפשרית בתנורים בהם יש להבה חשופה, כמו גז או עצים, והיא משפיעה על צבעוניות החומר הקרמי והזיגוג.

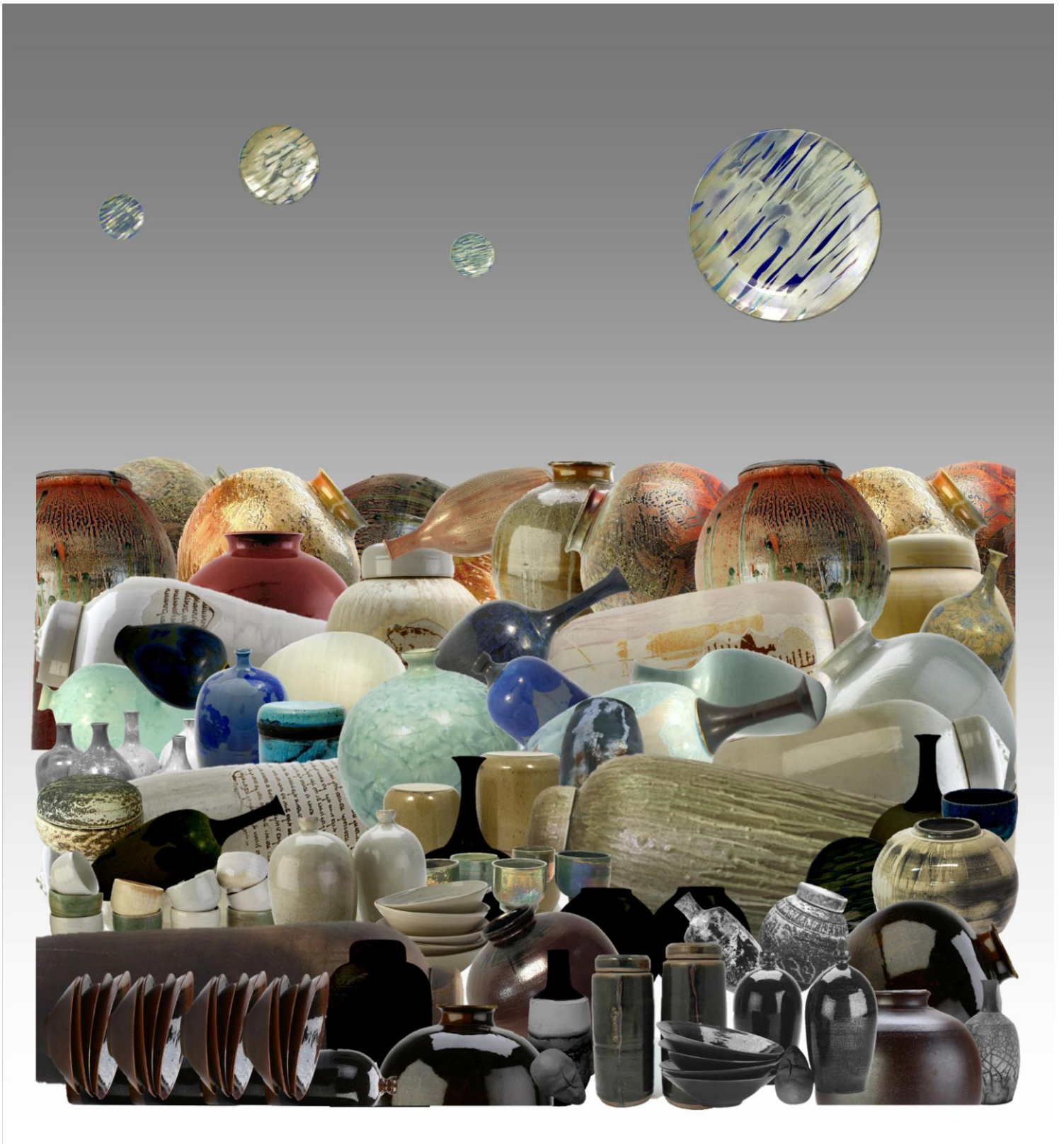
ואם-ישאל המלאך / חיים נחמן ביאליק⁴

בני, נשמתך איה? –
"שוט בעולם, בקשנה, מלאכי!
יש בעולם כפר שאנן, מקף חומת יערים,
ולכפר רקיע תכלת, בלי מצרים רקיע,
ולרקיע התכלת בת-יחידה באמצע:
עב יחידה, לבנה וקטנה.
ובצהרי יום קיץ בדרך שחק-שם ילד,
ילד עזוב לנפשו, רק יחיד וחולם –
ואני הוא הילד, מלאכי.
פעם אחת התעלף כל-העולם וישתק,
ושתי עיני הילד השמימה נמשכו,
ויראנה, היחידה, הזכה, הברורה,
ונפשו יצאה בראותו, כצאת יונה משובכה,
אל העב הנחמדה."

⁴ תשרי, תרס"ה, ווארשא.

נספחים

חפירות ארכיאולוגיות בתל שיקמונה, אוניברסיטת חיפה